

DE GROND DER DINGEN

Tekst: Joeri De Bruyn, Public Space

“In tijden van globalisering, complexiteit en verwarring willen we in Mechelen even stilstaan. Tijd nemen om na te denken over onze gezamenlijke toekomst op een gedeelde lap grond.”¹

Wat voorafging...

In 2017 ontstond een idee, mooi in zijn eenvoud, in hoofde van de mensen van ARSENAAL/LAZARUS, en meteen in samenwerking uitgewerkt met Museum Hof van Busleyden. Elke Mechelaar krijgt een vierkante meter grond cadeau. Hij mag een voorstel formuleren om die plek in te vullen. Er geldt slechts één voorwaarde: het voorstel moet de gemeenschap ten goede komen. Wie dat wenst mag zijn vierkante meter schenken aan een voorstel waar hij achter kan staan en wordt op die manier mede-eigenaar van een groter, gedeeld project. Het stadsbestuur Mechelen engageerde zich bij aanvang om 20.000 m² grond ter beschikking te stellen om een of meerdere projecten daadwerkelijk uit te voeren.

Het initiatief was een succes. De Mechelaars, in hun eentje of in groep, dienden in totaal 206 voorstellen in. In een eerste fase, rond maart 2019, kwamen de indieners samen en delibereerden ze over alle inzendingen. Gelijkaardige of complementaire voorstellen leidden tot nieuwe allianties die zich samen achter één gedeeld voorstel schaarden. Na lang beraad brachten ze de 206 voorstellen terug tot een tachtigtal. Nu is het moment gekomen om knopen door te hakken en uit die tachtig ideeën realiseerbare en door iedereen gedragen projecten te distilleren. Dat proces zal plaatsvinden in *The Neverending Park*, tegelijkertijd tentoonstelling en democratisch platform, in het Hof van Busleyden.

In wat volgt wil ik op zoek gaan naar wat hier op het spel staat. Ik ontwikkel mijn gedachten in drie delen, waarin ik telkens, de ene keer wat vluchtiger dan de andere, een aantal thema's schets die raken aan de essentie van *De Grond der Dingen*. Het zijn enkele gedachten over de betekenis van grond, bezit, macht en identiteit, over samenleven in een superdiverse maatschappij en over ons democratische bestel.

Deel 1: Wat is de Grond?

Iedere Mechelaar krijgt één vierkante meter grond cadeau. Als we er het woordenboek of Wikipedia op na slaan, duiken een hele hoop betekenissen op van grond, die ik bundel in drie families: grond als *eigendom/macht*, grond als *bron/ruimte* en grond als *aarding/identiteit*.

Deel 2: Wat zijn de Dingen?

Als de analyse van de grond ons meer vertelt over de maatschappelijke uitdagingen, dan vertellen de dingen ons iets hoe we op die uitdagingen een antwoord kunnen formuleren. De dingen, dat zijn de 206 voorstellen die de Mechelaars indienden. Wat kunnen die voorstellen betekenen voor de stad?

Deel 3: Wat is De Grond der Dingen?

In dit derde deel komen een aantal draden samen. Er is de grond en er zijn de dingen; er zijn de grote maatschappelijke vraagstukken en de oplossingen. Maar hoe weten we welke

oplossingen de beste zijn? Hoe beslissen we? Hoe kunnen we een gemeenschappelijke grond vinden?

1 WAT IS DE GROND?

Grond = eigendom/macht

De eerste betekenis van grond is die van *eigendom* of *bezit*. Grondbezit is vandaag heel vanzelfsprekend. Als ik een huis koop, koop ik meteen ook de grond waarop dat huis gebouwd is. Dat maakt van mij de eigenaar van een stukje planeet. Rond mijn grond plaats ik een hek: *van mij!*

Grondbezit is altijd een belangrijke factor geweest van rijkdom en macht. In onze vroegere, agrarische en feodale samenleving was grond het primaire productiemiddel. Landbouw en bosbouw waren de voornaamste bronnen van voedsel, materialen en energie. De aristocratie beheerde het territorium. De heer bood rechten en bescherming aan zijn onderdanen. In ruil bewerkten ze het land en leverden ze soldaten. Hoe meer land, hoe meer volk, en hoe groter de militaire slagkracht. Grondbezit betekende dus ook politieke macht.

Het eigendomsrecht van ‘onroerende goederen’ is sinds de Code Napoléon (1804) en de oprichting van de moderne natiestaat onttrokken aan het feodale recht. Grond is niet meer per definitie in alleeneigendom van de aristocraat, maar is voortaan een verhandelbaar goed in een kapitalistische maatschappij. Het territorium is versplinterd in een veelheid aan particuliere eigenaars. Hoewel grondbezit vandaag nog steeds een belangrijke indicator van rijkdom is, staat het – althans in principe – niet langer voor politieke macht. In de huidige liberale democratieën geldt *one man, one vote*, en wel onafhankelijk van hoeveel grond of geld hij of zij bezit.²

Het ideaal van de natiestaat is de gemeenschap verankerd op een grondgebied. Tot op vandaag vormt de natiestaat een min of meer stabiele eenheid bepaald door een strikt afgebakend territorium.³ Grondbezit veronderstelt grenzen, muren, hekken. Het territorium moet verdedigd worden. Of uitgebreid: de strijd om grond en *Lebensraum* heeft onze geschiedenis getekend. Europa is de geschiedenis van een slagveld, en met de ontdekkingsreizen (en de bijna totale uitroeiing van inheemse volkeren in Australië en Amerika), de kolonisatie van Afrika (en de massadeportatie van slaven) en beide Wereldoorlogen heeft Europa dat slagveld geëxporteerd naar de rest van de wereld. Al die oorlogen werden vaak verkocht als een strijd om ideeën, maar eigenlijk ging het vooral om grond, land en bezit.

Ondanks onze democratische idealen is bezit nog steeds een belangrijke politieke machtsfactor. “Eigendomsrecht is het centrale vraagstuk van de eenentwintigste eeuw”, stelt de Franse econoom Thomas Piketty.⁴ Meer bepaald waarschuwt hij voor de ontwrichtende werking van de accumulatie van kapitaal bij de 1% of 0,1% superrijken. De ophoping van het geld bij een klein deel van de bevolking leidt tot een concentratie van de politieke macht en holt de democratie uit. Piketty stelt verschillende remedies voor, zoals een belasting op vermogen (tot wel 90% voor de allerrijksten), een verschuiving van privé-eigendom naar gedeelde eigendom en rijkdom die beperkt is in de tijd.

De gemene gronden

De plaats waar we ons nu bevinden, het Hof van Busleyden, was ooit een Europese bakermat voor het humanisme. Grote denkers zoals Desiderius Erasmus en Thomas More waren er kind aan huis. Op deze plek schreef Thomas More vijfhonderd jaar geleden het eerste deel van zijn *Utopia*.⁵ In dat boek schetst hij met veel humor een beeld van een fictieve samenleving. In Utopia is er geen bezit en is alles van iedereen. Thomas More legde de basis

voor een lange traditie van utopisch denken in de politieke filosofie: de zoektocht naar de ideale organisatie van stad, staat en samenleving.

Thomas More schreef zijn boek tegen de achtergrond van ontwrichtende maatschappelijke ontwikkelingen op de Britse eilanden, namelijk de privatisering van de *commons*. De *commons* of *gemene gronden* waren gronden die het hele jaar door ter beschikking stonden van een groep gebruiksgerechtigden, vaak armen of grondlozen. Ze hadden het recht er hun vee te laten grazen, turf te steken, hout te sprokkelen of te vissen. De *common* was van iedereen en daarom van niemand. Vanaf de zestiende eeuw begon de privatisering van de *commons*. Dankzij de bloeiende lakenhandel werd het houden van schapen steeds lucratiever en de gemene gronden kwamen stuk voor stuk in private handen. Duizenden arme en grondloze gezinnen konden niet meer in hun levensonderhoud voorzien, vielen in armoede en waren verplicht in dienst te gaan bij de nieuwe grootgrondbezitters of een leven als landloper te leiden. Het omheinen van de gemene gronden betekende de start van het kapitalisme.⁶

Het verhaal van de *commons* toont aan dat grondbezit niet altijd zo vanzelfsprekend is geweest als vandaag. Bestaan er vandaag nog *commons*? Alvast niet als grond. In ons land is nagenoeg alle grond hetzij geprivatiseerd, hetzij in publieke handen. De 'laatste *common*' is misschien wel de lucht. Vooralsnog betalen we niet voor de lucht die we inademen. Maar ook hier zien we sluipende verandering, met name de *emissierechten*: we kopen schone lucht van een ander land of een andere regio als we zelf te veel uitstoten. Zelfs lucht is verhandelbaar geworden, zij het op een abstracte manier.

De *commons* mogen dan voorgoed verdwenen zijn, toch zien we dat nieuwe modellen van eigenaarschap hun intrede doen. De deeleconomie, begonnen als experiment mogelijk gemaakt door nieuwe digitale technologieën, krijgt stillaan vaste grond onder de voeten. Deelauto's, -steps en -fietsen zijn al goed ingeburgerd. Ook in andere sectoren vindt het nieuwe model ingang.⁷ Zulke initiatieven verleggen de klemtoon *van bezit naar gebruik*. Delen is het nieuwe hebben.

Grond = bron/ruimte

Onze planeet bestaat uit één derde land en twee derde water. Het leven is lang geleden ontstaan in het water, maar het is op land gekropen en heeft de mens voortgebracht. Die heeft de aarde als een parasiet overwoekerd, haar schatten gedolven en het mondiale ecosysteem ontwricht. Eeuwenlang hebben we geleefd vanuit de veronderstelling dat de aarde en al het goeds dat ze voortbrengt, onuitputtelijk zijn. Vandaag weten we dat dat niet het geval is.

Dat is de tweede betekenis van grond. Grond is een *resource*, een *grondstof*, een *bron* van leven. Grond is ook, op een meer abstracte manier, *ruimte*. We hebben ruimte nodig om te wonen, om ons voedsel te produceren, voor onze energieopwekking en onze industrie. En niet alleen de mens bewoont de aarde, ook de natuur eist haar plaats op. Ruimte is een schaars goed. De eindigheid van ruimte, grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen stelt grenzen aan onze groei.

Ongetwijfeld de grootste *gamechanger* voor de komende decennia is de klimaatopwarming, inclusief alle inspanningen die we zullen moeten leveren om die verandering binnen de perken te houden. Deze eeuw nog zullen door een stijgende zeespiegel heel wat laaggelegen gebieden, waaronder verschillende grootsteden in vruchtbare deltagebieden, onder water verdwijnen. Grote delen van Afrika en Zuid-Amerika dreigen te verwoestijnen of ondraaglijk warm te worden. Door het smelten van gletsjers zullen verschillende steden op aarde te kampen hebben met een tekort aan water. Er is steeds minder geschikte grond om te kunnen overleven. De klimaatverandering is vandaag al, en zal dat in toenemende mate zijn, een belangrijke oorzaak van de massamigratie. Steeds meer mensen gaan op de vlucht op zoek naar een betere grond, een leefbare aarde om te leven. Statenlozen, *sans-papiers* of illegalen zijn grondlozen op zoek naar vaste grond onder hun voeten. Als we de klimaatvoorspellingen au sérieux nemen,⁸ weten we dat de huidige ‘migratiecrisis’ maar een lachertje is. In Afrika alleen al dreigen de komende decennia miljoenen mensen te moeten vluchten van een onbewoonbare aarde.⁹

Behalve het klimaat stelt ook het verlies aan biodiversiteit nieuwe eisen aan ons gebruik van de ruimte. Door ecologisch wanbeheer, boskap en nietsontziende ontginning van de bodem gaan steeds meer vruchtbare gronden en natuur verloren. Nooit verdwenen er meer dier- en plantensoorten als vandaag. En de natuur hebben we nodig, al was het maar om ons voedsel te produceren. De industriële landbouw van vandaag, die gebruikmaakt van monoculturen, kunstmest, pesticiden en insecticiden, is een bedreiging voor de biodiversiteit, en ondermijnt daarmee de mogelijkheidsvoorwaarde van een gezonde landbouw.¹⁰

Betonstop

Ruimte is schaars. En we blijven ruimte consumeren. Alleen al in Vlaanderen verdwijnt dagelijks zes hectare (twaalf voetbalvelden of 60.000 m²) aan open ruimte. Als je kijkt naar een satellietfoto van Europa bij nacht, valt Vlaanderen onmiddellijk op als een uitgesmeerde lichtvlek. De meeste andere Europese regio’s daarentegen kleuren zwart, met tussenin de helder afgetekende grootsteden zoals Parijs, Londen of Berlijn. Vlaanderen daarentegen is een van de meest bebouwde regio’s van Europa. Het is één grote, rommelige, gefragmenteerde stad, ‘alsof een woeste reus zijn blokkendoos met verachting op de grond heeft neergesmeten’.¹¹ Er is nauwelijks nog een onderscheid tussen stad en platteland. Open ruimte is schaars. De gevolgen van de ruimtelijke wanordening zijn gekend. Vlaanderen is koploper in Europa op het vlak van luchtvervuiling, files, energieverbruik, overstromingen en grondwatertekorten.

De zogenaamde ‘betonstop’ uit het nieuwe *Beleidsplan Ruimte Vlaanderen* wil het tij doen keren, maar is intussen, tegen beter weten in, een stille dood gestorven. Geen van de huidige beleidsmakers wil tornen aan de Vlaming ‘met de baksteen in de maag’. De roep om een bouwstop, betonstop of bouwshift houdt in dat we allemaal wat dichter op elkaar zullen moeten wonen. Dat betekent: meer mensen in de stad of in de dorpskernen, geen verkavelingen meer, en meer open ruimte die bestemd kan worden als landbouwgrond of natuur.

Ook een stad als Mechelen zal moeten groeien om steeds meer inwoners te kunnen opvangen. Maar waar vinden we de ruimte? We hebben in de stad niet alleen bijkomende ruimte nodig om te wonen, maar ook om te werken, om te ontspannen, voor sport en cultuur, voor ontmoeting en voor voorzieningen zoals scholen, theaters en winkels. Om de stad leefbaar te houden en de ergste gevolgen van de klimaatverandering op te vangen, heeft een stad als Mechelen ook nood aan meer natuur. Water, groen en bomen brengen verkoeling in de hete zomermaanden en temperen het hitte-eilandeffect. Maar ook in de stad is de ruimte eindig. Nog meer mensen op dezelfde oppervlakte maakt het samenleven er niet altijd even gemakkelijk op.

Grond = aarding/identiteit

De derde betekenis van grond is die van *aarding*, *hechting* of *binding*. De grond, de plaats, de stad of het land waar ik woon en me thuis voel of waar ik van afstam, is bepalend voor de *identiteit* die ik me aanmeet. Die identiteit is vandaag vaak sterk versplinterd, meervoudig en gelaagd. Ik ben (schrappen wat niet past) Mechelaar, Vlaming, Belg, Marokkaan, Turk, Assyriër, Europeaan, wereldburger, enzovoort.

Gehechtheid aan de grond bestaat sinds oudsher. Wellicht vindt ze haar oorsprong in de eerste sedentaire samenlevingen of is ze terug te brengen naar het moment dat de mens zijn doden is gaan begraven.¹² Het graf van mijn voorvaders is een tastbaar bewijs van afkomst, geschiedenis en traditie. We hebben een gedeeld verleden door de plek waar we wonen.

Identiteit vormt vandaag een nieuwe politieke breuklijn. Fenomenen zoals migratie en mondialisering doen de discussie opflakkeren. In de Westerse wereld voelen veel mensen zich bedreigd in hun identiteit (of hun 'waarden en normen') door de komst van mensen uit verre landen, met een andere cultuur en/of een andere religie. Een stad als Mechelen telt vandaag 138 verschillende nationaliteiten. Die diversiteit zal in de toekomst nog blijven toenemen. Dat maakt samenleven op eenzelfde stuk grond er niet altijd even gemakkelijk op. We moeten opnieuw nadenken over democratische modellen die toelaten om onszelf te besturen in een superdiverse samenleving.

Twee belangrijke gebeurtenissen tekenen onze recente politieke geschiedenis. Zowel de *America First*-doctrine van Trump als de *Take Back Control* van de Brexit plaatsen ons in een belangrijk tijdsgewricht. Beide gebeurtenissen gaan over het verlangen om in een hypercomplexe, superdiverse en geglobaliseerde wereld opnieuw controle te krijgen over de eigen grenzen, de eigen identiteit en de eigen soevereiniteit. Opmerkelijk is dat deze roep het eerst en het sterkst tot uiting komt in twee landen, het VK en de VS, die net aan de wieg stonden van liberalisme, kapitalisme en globalisering. Net deze landen die universaliteit predikten, verschansen zich nu achter hun grenzen. De terugtrekking van de VS uit het Klimaatakkoord van Parijs ligt in dezelfde lijn. De Trump-doctrine leert ons dat de wereld niet langer een gedeelde plek is met een gedeelde verantwoordelijkheid. Het is voortaan ieder voor zich. *America First* en *Take Back Control* zijn beslissingen om het spel van mondialisering of globalisering niet langer meer mee te spelen.¹³

Ook in eigen land klinkt die roep. Overal in Europa maar zeker ook in Vlaanderen winnen conservatieve, populistische, nationalistische, identitaire en zelfs extreemrechtse partijen steeds meer stemmen. Ze pleiten voor een terugkeer naar de bescherming van oude nationale grenzen. Ook de gele hesjes delen het verlangen terug te keren naar de bescherming die ooit werd geboden door de natiestaat. De beweging van de gele hesjes is in Frankrijk begonnen als een protest tegen de hogere brandstofprijzen en CO₂-taksen, nota bene ingevoerd als een klimaatmaatregel, maar heeft vandaag een veel bredere focus gekregen. Het is het protest van de lagere middenklasse, de zogenaamde *working poor*, die in een geglobaliseerde economie nauwelijks nog het hoofd boven water kunnen houden. Hun diagnose is duidelijk: niet iedereen profiteert van de globalisering. De mondialisering is ultraliberaal geworden en laat mensen achter in armoede.

Het klassieke antwoord, vanuit links-progressieve-liberale-kosmopolitische hoek, op het identitaire discours is de neus ophalen. Hillary Clinton noemde de Trump-aanhangers destijds *deplorables*. De voorliefde voor het lokale, de gehechtheid aan land, de verbondenheid met tradities worden niet opgevat als legitieme gevoelens, maar worden weggezet als de

nostalgische uitdrukking van een ouderwetse, reactionaire, zelfs obscurantistische houding. Lange tijd stonden twee ongenueanceerde kampen lijnrecht tegenover elkaar. Aan de ene kant zij die verknocht zijn aan hun grond, een verknochtheid die meestal tot uiting komt in een verkrampt nationalisme dat doet terugdenken aan de *Blut und Bodem*-ideologieën; en aan de andere kant zij die onthecht zijn aan de grond en zich *kosmopoliet* of wereldburger noemen.

Daar komt nu stilaan verandering in. Uit verschillende hoeken van het politieke spectrum (zowel vanuit linkse als rechtse hoek) duiken nieuwe stemmen op. De voorbije jaren zijn verschillende lezenswaardige boeken verschenen die elk op hun manier het idee van identiteit een nieuwe basis trachten te geven, voorbij de meest duistere pagina's van onze twintigste-eeuwse geschiedenis. Onder hen onder meer Francis Fukuyama, Bruno Latour en, dichterbij huis, Bart De Wever.¹⁴ Zij stellen zich allemaal min of meer dezelfde vraag: hoe kunnen we opnieuw de gehechtheid aan de bodem of de grond erkennen als een valabele factor van identiteit binnen een democratisch bestel? Zijn er andere vormen mogelijk van gehechtheid aan grond naast een enge identiteitspolitiek?

Vooraf de analyse van Bruno Latour is indrukwekkend. Het moderniseringsideaal, zo zegt Latour, heeft alle vormen van gehechtheid weggevaagd. We hebben geen gemeenschappelijke grond meer, geen gezamenlijke identiteit, geen gedeeld project meer. Latour trekt hieruit de conclusie dat *we allemaal migranten zijn*. Er zijn de migranten (van buitenaf) die hun land verlaten en op zoek gaan naar een leefbare grond onder hun voeten; en er zijn de migranten (van binnenin), die weliswaar ter plaatse blijven maar door hun land verlaten zijn.¹⁵ De centrale vraag in het boek van Latour luidt: "Hoe brengen we opnieuw grenzen, omhulsels, vormen van bescherming aan? Hoe vinden we opnieuw grond onder onze voeten? Waar kunnen we landen?"

2 WAT ZIJN DE DINGEN?

Als de analyse van de grond met zijn drie betekenissen ons een beeld geeft van de grote uitdagingen waar we vandaag voor staan, dan tonen de dingen ons misschien wel de oplossingen. De dingen, dat zijn de tachtig voorstellen die in de tentoonstelling zijn verzinnebeeld door Benjamin Verdonck.

De tachtig voorstellen bieden een indrukwekkende staalkaart van remedies, oplossingen, projecten die de burgers aandragen en beschouwen als noden voor hun stad. Opmerkelijk is dat uit al die voorstellen enorm veel engagement spreekt. De voorstellen zijn doordacht, vaak goed uitgewerkt, soms heel origineel, dan weer een herneming van beproefde recepten die elders al zijn uitgetoet. ¹⁶ De voorstellen zijn divers: er zijn voorstellen die de stad mooier maken, groener of klimaatbestendiger; er zijn voorstellen bestemd voor spelende kinderen; voor gehandicapten; er zijn projecten die toelaten dat verschillende culturen elkaar ontmoeten; enzovoort. Over al die dingen wil ik hier niet al te veel uitweiden, laat staan een standpunt innemen. De voorstellen zijn immers voorwerp van deliberatie. Ze maken deel uit van het proces dat zich de komende maanden zal voltrekken in *The Neverending Park*. Het is aan de burgers zelf om er waarde aan te hechten en te beslissen.

3 WAT IS DE GROND DER DINGEN?

We weten wat de grond is en we weten wat de dingen zijn. Nu is het tijd voor de belangrijkste vraag: *Wat is De Grond der Dingen?* Wat is de betekenis van dit initiatief? Wat staat hier op het spel? Wat wil men ermee bereiken?

Ik recapituleer. *De Grond der Dingen* geeft aan elke Mechelaar een vierkante meter grond. Iedereen krijgt een even grote portie: een even grote portie bezit; en een even grote portie macht. Met deze symbolische geste geeft het stadsbestuur als het ware zijn macht uit handen. *De Grond der Dingen* is een omkering van de macht. De burgers van Mechelen mogen zelf beslissen wat ze met hun grond gaan doen.

Toch kan niet om het even wat. Aan mijn voorstel is namelijk één belangrijke voorwaarde verbonden: *het moet goed zijn voor de gemeenschap*. Ik kan die grond niet voor mij alleen houden, er een hek rond plaatsen. Niet wat ik wil, wel wat ik zou willen dat ook goed is voor de samenleving als geheel, komt in aanmerking.

Uiteraard is die vierkante meter een symbolische vierkante meter. Het gaat hier om symbolisch bezit en symbolische macht. De omweg van het grondbezit is een voorwendsel om het over iets heel anders te hebben. De werkelijke inzet van *De Grond der Dingen* is de Mechelaars aanzetten tot activatie, participatie, coproductie, identiteitsvorming, een thuis, een gemeenschap bouwen, kortom: *aarding*.

Deze 'hogere' doelstelling mag die andere doelstelling niet doen vergeten, namelijk de realisatie van een of meerdere projecten waarvoor de stad 20.000 m² grond voorziet. *De Grond der Dingen* is geen luchtkasteel. Het ultieme doel, het vinden van gemeenschappelijke grond, kan niet bereikt worden zonder de realisatie van een *reëel stadproject*. Het stadproject bevindt zich steeds *ergens*, op een plek, in de *ruimte* van de stad. Het schept een plek waar het leven zich afspeelt en ontmoeting kan plaatsvinden. Het belang van een ruimtelijke realisatie mogen we niet onderschatten. Er spreekt een geloof uit dat het *stad-maken*, het ruimtelijk bouwen aan de stad, een instrument kan zijn om een aantal 'immateriële', maatschappelijke doelen te bereiken, zoals het tot stand brengen van sociale cohesie, het verbinden van mensen, enzovoort. Stad-maken is het samenleven bevorderen door met stenen te bouwen.

In die zin is een stadproject nooit neutraal. Achter elke ingreep in de stad, zij het de aanleg van een park, de bouw van een jeugdhuis, de organisatie van mobipunten of het aanplanten van een groene corridor in de stad, zit altijd een zekere ideologie of een visie op de samenleving verscholen.¹⁷ Hoe een stad eruitziet, hoe een plein, een straat, een gebouw of een park is ontworpen, is nooit vrijblijvend. Neem het voorbeeld van een park. De manier waarop een park is ontworpen en ingericht, is sturend voor het gebruik van dat park. Ook de plaats waar het park zich bevindt en manier waarop het toegankelijk is, zijn bepalend voor welk publiek het park zal aantrekken en welke activiteiten er al dan niet zullen of kunnen plaatsvinden.

De drie betekenissen van de grond komen hier samen. *De Grond der Dingen* is een omkering van bezit en macht; het is een project dat zich expliciet richt op een ruimtelijke realisatie; en het is een project dat het samenleven wil verbeteren en op zoek gaat naar een nieuwe gemeenschappelijke grond of aarding.

Ik heb gesteld dat het ultieme doel – de gemeenschapsvorming, de identiteitsopbouw, de aarding – niet kan worden bereikt zonder het ‘intermediaire’ doel: de realisatie van een reëel project, ergens, op een plek in de stad. Omgekeerd betekent dit dat *De Grond der Dingen* geen eindpunt kan vinden met de realisatie van de 20.000 m². De tentoonstelling heet niet voor niets *The Neverending Park*. De naam insinueert niet dat het te realiseren project per se een park moet zijn. Dat kan, maar moet niet. *The Neverending Park* is veeleer een platform voor besluitvorming, een plek waar het gesprek kan plaatsvinden. Het is een *Park* omdat het voor iedereen toegankelijk wil zijn; en het is *Neverending* omdat het vinden van een gemeenschappelijke grond altijd broos en precair is, een werk van lange adem. Het vergt een voortdurend betrekken van de burger bij het beleid. Maar hoe betrek je de burger? Hoe kunnen we beslissen? Dat is de laatste vraag die ik hier wil beantwoorden.

De sluier van onwetendheid

In zijn *A Theory of Justice* uit 1971 stelt politiek filosoof John Rawls zijn bekende gedachte-experiment voor: beeld je in dat we allemaal achter een *veil of ignorance*, een sluier van onwetendheid, plaatsnemen. We weten niet wie we zijn, wat onze positie in de samenleving is, welke capaciteiten we hebben, wat onze huidskleur, geslacht of seksuele voorkeur is, waar we wonen, hoeveel we verdienen en wat voor ideologie of levensbeschouwing we aanhangen. De vraag die John Rawls ons nu stelt is de volgende: als we niet weten wie of wat we zullen zijn, hoe zouden we onze samenleving dan ingericht willen zien? In welk staatsbestel zou je willen leven? Een meritocratie? Maar misschien word ik wel niet al te slim geboren. Een kleptocratie? Maar misschien ben ik wel niet gewiekst genoeg. Een monarchie? Tja, er kan er maar één de koning zijn. Je voelt het al aankomen: de enige mogelijke denkbare staatsvorm die ik zou kunnen willen is de *liberale democratie*, niets minder dan ons huidige staatsbestel.¹⁸

De liberale democratie is een moeilijk huwelijk tussen twee fundamentele basisprincipes: *gelijkheid* en *vrijheid*. In een democratie is namelijk iedere burger gelijk in de zin van politiek evenwaardig. Iedere volwassene m/v/x, ongeacht rijkdom, intelligentie, bekwaamheid, ras, afkomst, enzovoort, heeft één stem. Niet meer en niet minder. En de meerderheid van de stemmen beslist. Maar de burger in de liberale democratie is niet alleen gelijk, hij is ook fundamenteel vrij. De burger heeft grondrechten en leeft in een rechtsstaat, die stevig verankerd is in een quasi onveranderlijke grondwet. In de rechtsstaat kan de wil van de meerderheid bijvoorbeeld niet afdwingen dat, ik zeg maar iets, pakweg alle niet-blanken achteraan op de bus moeten zitten, of dat er in de stad LGBTQ-vrije zones worden ingericht.¹⁹ De liberale grondrechten beschermen mij tegen de dictatuur van de meerderheid. De meerderheid kan mijn grondrechten niet tenietdoen.

Het is een moeilijk huwelijk. De liberale democratie is een voortdurend zoeken naar een precair evenwicht tussen die twee basisprincipes. Gelijkheid en vrijheid, of de macht van de meerderheid en de rechten van het individu, staan steeds op gespannen voet met elkaar.²⁰ Vandaag meer dan ooit. Denk bijvoorbeeld aan het opkomende fenomeen van het populisme. Iemand als Victor Orbán, de premier van Hongarije, verwoordt heel accuraat wat hij hieronder verstaat. Hij pleit voor een *illiberale democratie*. Dat is een democratie waar de meerderheid, de stem van het volk, het voor het zeggen heeft. De grondrechten van bepaalde individuen, in dit geval allochtonen, vluchtelingen en kritische burgers en pers, moeten wijken voor het principe van de wil van het *eigen volk eerst*.

Niet alleen de rechts-populisten zetten de liberale democratie onder druk. De kritiek komt ook uit een heel andere hoek, zij het op een meer impliciete manier. Sommige stemmen bij de klimaatactivisten lijken te pleiten voor een tijdelijke opschorting van de democratie om, in deze tijden van urgente nood, een *technocratie* te installeren. *Unite behind the science* staat op de zeilboot waarmee Greta Tunberg naar de klimaatop in New York voer. De boodschap is wellicht welgemeend maar potentieel gevaarlijk: enkel een regering van wetenschappers kan het klimaatprobleem het hoofd bieden.²¹ Kunnen we dit willen, als we het experiment van Rawls herhalen?

Nieuwe vormen van democratie

Ons staatsbestel is behalve een liberale democratie ook een *parlementaire* of *representatieve* democratie. Als burgers nemen wij niet zelf de beslissingen over de werken, de doelen, de wetten of de begroting van de staat. We delegeren die taak, en daarom schrijven we om de zoveel jaar verkiezingen uit. De verkozenen gaan vervolgens aan de slag, stippelen een beleid uit en voeren dat ook uit. Als we niet tevreden zijn, stemmen we ze bij de volgende verkiezingen gewoon weer weg, waarna een andere ploeg het mag proberen.

Het systeem van de representatieve democratie bleek lange tijd goed te werken, maar ligt nu ook onder vuur. De laatste jaren gaan steeds meer stemmen op om het systeem op de schop te gooien, of althans, aan te vullen met andere besluitvormingsprocessen. Als argument haalt men de *groeivende kloof* tussen burger en politiek aan. We hebben wel een *vote* maar geen *voice*. Een ander argument tegen het systeem van de representatieve democratie is de bestuursverlamming. In onze woelige tijden, opgepoord door sociale media, durven politici geen doortastende en noodzakelijke maatregelen meer nemen, anders verliezen ze de volgende verkiezingen.²² Het gevoel leeft dat we amper nog degelijk bestuurd worden. Daar komt nog bij dat onze parlementaire democratie helemaal niet zo representatief is als we wel zouden willen. De politici die ons besturen zijn beroepspolitici. Ze vormen als het ware een heel eigen, elitaire klasse, met een hoog opleidingsniveau en bevoorrecht met een sterk netwerk. Een soort aristocratie dus. In sommige landen, zoals in het presidentiële systeem van de VS, zijn het meestal miljardairs of grote politieke dynastieën die aan de macht komen. Hier wordt de democratie uitgehouden door een feitelijke *plutocratie*.

Een van de meest opmerkelijke en radicale stemmen in dit debat is die van David Van Reybrouck en de G1000. In zijn boek *Tegen verkiezingen* voert Van Reybrouck een pleidooi voor een systeem van *loting* in plaats van verkiezingen. Om de zoveel jaar zou dan uit een representatief staal van burgers een panel geloot worden dat vervolgens tijdelijk de macht in handen krijgt.²³ David Van Reybrouck en de G1000-beweging hebben op verschillende plaatsen in het land experimenten opgestart met gelote burgerpanels, zij het natuurlijk niet als vervanging van maar als aanvulling op de klassieke representatieve democratie.²⁴ Binnenkort strijkt het idee van een burgerpanel ook in Mechelen neer. Gelote burgers zullen zich buigen over een heel specifiek thema en vervolgens het beleid (het verkozen stadsbestuur) adviseren.

De voorbije jaren zijn ook andere wegen bewandeld om de democratie te versterken. In verschillende steden en gemeenten van het land vonden participatietrajecten plaats. Meestal gaat het om heel lokale projecten waarvoor *draagvlak* gevonden moet worden. Ik spreek dan niet over informatiesessies, maar werkelijke coproductie met de buurt. Als de bewoners van een wijk kunnen meedenken over pakweg de aanleg van een straat, plein of park, nemen ze ook *eigenaarschap* op van het project. Het meest bekende en meest grootschalige participatietraject dat tot nu toe in Vlaanderen plaatsvond is ongetwijfeld *Over de Ring*. Actiegroepen zoals stRaten-Generaal hadden de bouw van de Lange Wapper kunnen stoppen,

om vervolgens een participatietraject af te dwingen om de gehele ringzone rond de stad opnieuw leefbaar te maken, onder meer met overkappingsprojecten. Honderden burgers werkten een jaar lang samen met experts, ontwerpers en overheden om samen realistische plannen uit te tekenen. In zo'n projecten gaat het om veel meer dan een overheid die draagvlak zoekt om een moeilijk project verkocht te krijgen aan de burgers. Belangrijk is de erkenning dat er bij 'gewone' burgers enorm veel lokale kennis te delven valt. Mensen wonen in een wijk, kennen hun wijk door en door en weten wat de noden zijn en waar de knelpunten en gevoeligheden liggen. Wanneer een overheid rekening houdt met die verzuchtingen, kunnen de projecten alleen maar beter worden. Tijdens het participatietraject voor de Antwerpse ring hebben de burgers een enorme expertise opgebouwd. Ze kijken nu veel genuanceerder naar de problematiek van de ring. Ze behartigen niet meer enkel hun eigen private of lokale belangen. Er verschijnt een grond van gemeenschappelijkheid. Het algemeen belang komt in het vizier. Er ontstaat een nieuwe dynamiek en een nieuw soort van dialoog tussen burger en politiek. Burgers en politiek staan niet meer als tegenstrevers tegenover elkaar, maar zijn voortaan partners.²⁵

Ook *De Grond der Dingen* is zo'n participatietraject. Burgers werken samen aan projecten, ze debatteren en beraadslagen, ze bouwen kennis op, ze leren de verzuchtingen van andere burgers kennen, enzovoort. Toch zijn zulke participatietrajecten niet zonder meer probleemloos als democratisch project. Anders dan bij loting gaat het hier om mensen die zich uit eigen beweging aanmelden. Het gevaar bij zulke initiatieven is altijd de representativiteit van de deelnemers. Je moet je engageren en tijd en energie vrijmaken om eraan te kunnen deelnemen, je moet de taal kennen, je moet al kunnen bogen op zekere sociale vaardigheden. Je kan immers niemand dwingen om deel te nemen. Een tweede heikel punt, eigen aan alle participatietrajecten en vormen van deliberatieve democratie, is het besluitvormingsproces. Op basis van welk proces zullen de burgers beslissen? Streeft men naar een consensus? Wint de meerderheid van stemmen, en zo ja, vinden we dat wel rechtvaardig? Wie is de gespreksleider? Hoe vermijd je dat de meest charismatische figuren het debat overheersen?

Een goed participatietraject staat of valt dan ook met een goede begeleiding. *De Grond der Dingen* lijkt wat dit betreft alvast professioneel georganiseerd te zijn. De organisatoren hebben er alles aan gedaan om zoveel mogelijk mensen uit alle hoeken van de samenleving te engageren. Ze hebben veel tijd en energie gestoken in mensen, ook uit bevolkingsgroepen die doorgaans minder bereid zijn aan zulke zaken deel te nemen, over de streep te trekken en hen te overtuigen dat hun inbreng waardevol en zelfs noodzakelijk is. Ook wat betreft het besluitvormingsproces zijn de organisatoren van *De Grond der Dingen* voorzichtig. De komende maanden zullen verschillende gespreksleiders, elk met een eigen methodiek, de debatten leiden. Er is dus niet één geijkte formule. Er is geen proces vastgelegd. De manier van besluitvorming is zelf voorwerp van debat, en zal dus *en cours de route* vorm krijgen. Dat is een heel interessant uitgangspunt. Maar *De Grond der Dingen* is dan ook een heel bijzonder participatietraject. Hier staat geen acuut probleem op de agenda, zoals het sluiten of overkappen van een ringweg. Het doel van *De Grond der Dingen* is dubbel: enerzijds komen tot een selectie van te realiseren projecten, anderzijds op zoek gaan naar een gemeenschappelijke grond in een superdiverse en complexe samenleving.

The Neverending Park biedt zo'n tijdelijke *gemene grond*. Het is een platform, een *safe haven* voor discussie en debat. Het is een testruimte of laboratorium waar we op zoek kunnen gaan naar een nieuwe manier om de dialoog aan te gaan: met onszelf, met onze medeburgers, met andere, vaak nog ongekende groepen uit de samenleving, én met de bestuurders van de

stad. Als *De Grond der Dingen* erin slaagt de nieuwe dialoog blijvend en duurzaam te verankeren in de samenleving, is het project geslaagd, niet als vervanging van onze democratie maar als noodzakelijke aanvulling ervan. We kunnen vandaag alleen maar benieuwd zijn naar de resultaten.

¹ Citaat uit de website www.degrondderdingen.be.

² De slogan *One man one vote* drukt het principe van politieke gelijkwaardigheid uit. Alle stemmen hebben hetzelfde gewicht; niemand wordt bevoordeeld op welk grond dan ook. Als je de slogan letterlijk leest, zie je dat deze politieke gelijkwaardigheid in de begindagen van de democratie nogal beperkt was. In de prille Amerikaanse democratie aan het einde van de achttiende en begin negentiende eeuw waren uitgesloten van stemrecht: vrouwen, mannen zonder bezit, slaven en inheemse volkeren. In het Belgische cijnskiesrecht van 1830 hadden slechts 46.000 mannen stemrecht, minder dan 1% van de totale bevolking.

³ Door het project van de Europese eenmaking vervagen de oude grenzen van de natiestaat.

⁴ Thomas Piketty, *Capital et idéologie, Seuil, 2019*.

⁵ Thomas More, *Utopia*, vertaald uit het Latijn door Paul Silverentand, Athenaeum / Polak & Van Genneep, 2016.

⁶ In die zin valt de geboorte van de utopie (en van het communisme) paradoxaal genoeg samen met de geboorte van het kapitalisme. Zie Joeri De Bruyn en Ward Verbakel, *EUtopia. Mogelijkheid van een eiland / Possibility of an Island*, Public Space, 2016.

⁷ Voorbeelden hiervan zijn: in plaats van een woning koop ik een woonrecht; in plaats van een lamp koop ik licht; ook opkomende cohousingmodellen delen infrastructuur zoals een tuin, een zwembad, een wasplaats of een feestzaal.

⁸ Maar dat doen we eigenlijk niet, zeker niet in Vlaanderen.

⁹ Zie bijvoorbeeld David Wallace-Wells, *De Onbewoonbare Aarde*, De Bezige Bij, 2019. Volgens de verwachtingen van de Verenigde Naties zullen we tegen 2050 te maken krijgen met 200 miljoen klimaatvluchtelingen.

¹⁰ Architecture Workroom, Jelte Boeijenga, Joeri De Bruyn, *De Lage Landen 2020-2100*, Vlaamse overheid, 2017; en Architecture Workroom, *Designing the Future*, AWB, 2018.

¹¹ De metafoor komt van de Belgische modernistische architect Renaat Braem, die zijn in pamflet *Het lelijkste land ter wereld* tekeergaat tegen de Belgische ruimtelijke wanorde. Renaet Braem, *Het lelijkste land ter wereld*, VAI, 2018.

¹² Interessant in dit opzicht is het boek *Genesis*. Je kan de verhalen over de schepping, de zondvloed en de aartsvaders lezen als de neerslag van de groeipijnen die gepaard gaan met de overgang van een nomadische naar een sedentaire en rurale samenleving. De heilige grond, later het Beloofde Land, is de plek waar de aartsvaders begraven liggen. Zie Carel van Schaik en Kai Michel, *Het oerboek van de mens*, Balans, 2017.

¹³ Hier volg ik de analyse van Bruno Latour. Hij stelt het zo: "Twee van de grootste landen van de voormalige 'vrije' wereld zeggen tegen de andere landen: 'Onze geschiedenis heeft voortaan niets meer met die van jullie te maken. Loop naar de hel!'", uit Bruno Latour, *Waar kunnen we landen? Politieke oriëntatie in het Nieuwe Klimaatregime*, Octavo, 2018.

¹⁴ Bruno Latour, *Waar kunnen we landen? Politieke oriëntatie in het Nieuwe Klimaatregime*, Octavo, 2018; Francis Fukuyama, *Identiteit. Waardigheid, ressentiment en identiteitspolitiek*, Atlas Contact, 2019; Bart De Wever, *Over Identiteit*, Borgerhoff & Lamberigts, 2019.

¹⁵ Niet zonder drama stelt Bruno Latour de vraag: "Maar dan is niemand meer thuis?" Bruno Latour, *Ibid.*, 2018.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Giovanni Borasi en Mirko Zardini, *Actions: What You Can Do With the City*, SUN / Canadian Centre for Architecture, 2008.

¹⁷ Richard Sennett, *Stadsleven. Een visie op de metropool van de toekomst*, J.M. Meulenhoff, 2018.

¹⁸ John Rawls wordt wel eens de ideoloog van de Westerse welvaartsstaat genoemd. Zijn gedachte-experiment staat in de traditie van de sociaalcontractdenkers als Hobbes en Rousseau. Ook zij vertrekken van een

gelijkaardig gedachte-experiment, maar terwijl bij Hobbes de mens in oorsprong vijandig staat tegenover de andere mens, en bij Rousseau de mens intrinsiek goed is, is de mens bij Rawls fundamenteel een rationeel wezen. Het geloof in de rationaliteit van de mens werkt door in heel zijn theorie: politiek gaat volgens Rawls om het vinden van een *consensus* tussen verschillende partijen of strekkingen. Zie John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1971.

¹⁹ Zoals vandaag in Polen gebeurt.

²⁰ Tegenover de rationalistische theorieën van denkers als Rawls staat de visie van de politiek filosoof Chantal Mouffe. Politiek gaat bij Mouffe niet over het vinden van consensus, maar over het vermijden van een burgeroorlog: “De democratie is een systeem dat vijanden verandert in tegenstanders.” De twee principes van de liberale democratie, vrijheid en gelijkheid, vormen volgens Mouffe geen eeneigige tweeling; tussen beide heerst daarentegen een onherleidbare spanning. Dat is wat Mouffe de *democratische paradox* noemt. Conflict is de motor van de democratie en niet, zoals bij Rawls en de rationalisten, hetgeen opgeheven moet worden in de consensus. Zie Chantal Mouffe, *Over het politieke*, Klement / Pelckmans, 2008; *The Democratic Paradox*, Verso Books, 2009; *For a Left Populism*, Verso Books, 2018.

²¹ Interessant in dit opzicht is ook het internetfenomeen *OK Boomer*. Het is een boodschap van de jonge generatie die tegen de generatie van de babyboomers zegt: jullie hebben ons met jullie levenswijze in de huidige malaise gestort (het klimaat, het neoliberalisme, het consumentisme, enzovoort). Nu is het aan ons om te leiden, jullie moeten zwijgen. Met andere woorden: een *juventocratie*.

²² Denk bijvoorbeeld aan de cynische quote van Bruno Tobback: “Ik ken de oplossingen voor het klimaatprobleem. Alleen weet ik niet hoe ik daarna nog herkozen raak.”

²³ Van Reybrouck grijpt terug naar de oude Atheense stadstaat, de bakermat van de democratie. Hier was helemaal geen sprake van verkiezingen. De stadstaat werd bestuurd door een panel van burgers die elk jaar opnieuw geloot werden. Het loten van burgers is bij ons vandaag alleen nog gebruikelijk bij volksjury's in assisenzaken. In zijn boek schrijft hij het volgende: “Behandel de mondige burger als stemvee en hij gedraagt zich als stemvee, maar behandel hem als een volwassene en hij gedraagt zich als een volwassene. [...] Daarom, nodig hem uit. Geef hem macht. En opdat het billijk blijft: loot hem.” David Van Reybrouck, *Tegen verkiezingen*, De Bezige Bij, 2018.

²⁴ *Als aanvulling op of ter vervanging van* is natuurlijk een wereld van verschil. Het experiment van Rawls indachtig kunnen we ons afvragen of we zouden willen leven onder een regime van lotelingen. Je kan ze namelijk niet wegstemmen als je niet tevreden bent. Er is geen democratische verantwoording meer. Dat is ook het argument van Joël De Ceulaer tegen het systeem van loting in zijn nieuwe, zeer leerrijke boek: Joël De Ceulaer, *Hoera! De democratie is niet perfect. Verdediging van een onvolmaakt systeem*, Lannoo, 2019.

²⁵ Een van de bezielers van stRaten-Generaal, Manu Claeys, schreef een mooi boek over zijn bevindingen in Antwerpen en het belang van burgerparticipatie voor de toekomst van de democratie: Manu Claeys, *Red de democratie!*, Polis, 2018.